

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ НА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ ТА РУМУНСЬКОМУ ФРОНТАХ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ

© Зінкевич Р.Д., 2010

Проаналізовано соціально-політичне становище після Лютневої революції в Росії на Південно-Західному та Румунському фронтах, що проходили територією України.

It is analyzed the social and political situation after the February revolution in Russia on South-Western and Romanian fronts, which crossed the Ukrainian territory.

Дослідження соціально-політичного становища, яке склалося на Південно-Західному та Румунському фронтах після повалення самодержавства в Росії, має важливе значення для подальшого розуміння подій, що відбувалися в Україні протягом 1917 – початку 1918 рр. Перебування на території України багатомільйонної російської армії, в якій значну частину солдатів становили українці, сприяло витворенню тут своєрідного каталізатора українського національно-визвольного руху. Це в подальшому активно вплинуло на хід національного державного будівництва.

До проблем національно-визвольного руху періоду Центральної Ради зверталися багато сучасних вітчизняних істориків, таких як В. Верстюк, В. Голубко, Л. Дещинський, О. Дем'янюк, С. Литвин, О. Рєсєнт та ін. Проте, незважаючи на підвищену увагу дослідників до розроблення цієї проблеми, ще залишаються малодослідженими певні аспекти. Зокрема, аналіз суспільно-політичного становища, що склалося в армії після Лютневої революції і як воно відобразилось на подальших подіях в Україні.

Продовжувалась кривава Перша світова війна, яка вже не мала перспектив. Мобілізація багатьох мільйонів робітників спричинила господарську розруху, невивстачало харчів, бракувало взуття та одягу. Фабрики і підприємства стояли, військо і населення голодували. Через невдачі на фронтах, господарську розруху, непопулярність уряду серед війська та народу зростала з кожним днем. Прийняття царем ролі верховного Головнокомандувача робило його відповідальним за помилки та невдачі і позбавляло популярності. Усе це призвело до того, що в лютому 1917 р. в Росії відбулася революція, внаслідок якої було скинуто самодержавство. 27 лютого створюється Тимчасовий комітет Державної Думи, який 2 березня сформував Тимчасовий уряд під головуванням князя Львова. До його складу увійшли такі міністри: закордонних справ П. Мілюков, військових – О. Гучков, юстиції – О. Керенський.

Лютнева революція викликала величезний підйом активності народних мас. У політичне життя країни включились мільйони людей, які не мали політичного досвіду. Найвідчутнішим результатом революції були докорінні зміни політичного становища в Росії, які, своєю чергою, вплинули і на армію. В Україні починає розгортатися національно-визвольна боротьба українського народу, яка проходила в умовах війни. Це накладає свій відбиток на цю боротьбу. У неї втягується значна кількість солдатів, які були на фронтах і в тилкових гарнізонах.

Територією України проходили Південно-Західний і частина Румунського фронтів. У складі Південно-Західного фронту, що простягався на 615 км від річки Прип'ять до м. Кимполунгу, в цей час входило чотири армії: Особлива, XI, VII, VIII. На 1 квітня 1917 р. в частинах Південно-Західного фронту налічувалось 2315,1 тис. солдатів і офіцерів [1, Ф. 2067, оп. 1, с. 3792, арк. 90, 90а, 90б], а з тилковими закладами і громадськими організаціями, що обслуговували фронт, загальна

кількість солдатів і офіцерів досягла 3265 тис. осіб. [1, ф. 2067, оп. 1, с. 3792, арк. 333]. До складу Румунського фронту входили такі армії: IV, VI, IX і пізніше VIII (яка була передана з Південно-Західного фронту 25 червня 1917 р.). У березні 1917 р. в діючих арміях Румунського фронту налічувалось 1007 тис., а з тилом – 1500 тис. солдатів і офіцерів [1, ф. 2067, оп. 1, с. 3792, арк. 91]. Лінія Південно-Західного фронту проходила по Волинській губернії. Київська і Подільська були його найближчим тилом. Чернігівська і Полтавська губернії знаходились на деякій віддаленості від фронту. Саме на їх території розміщувалися запасні полки, санітарні та обозно-транспортні підрозділи, ремонтні бази, військові склади й інші допоміжні частини та об'єкти. Найближчою тиловою губернією Румунського фронту була Херсонська. Тут, в прифронтовій смузі Бесарабської губернії, зосереджувалось багато запасних і допоміжних частин, резервів, воєнних закладів, польових госпіталів та інших частин обслуговування.

У прифронтовій і найближчих тилових губерніях дислокації армій Південно-Західного, Румунського фронтів (Київській, Подільській, Волинській, Бесарабській) знаходилося 44 гарнізони, в яких нараховувалось близько 452,5 тис. солдатів і офіцерів, з них в межах Київської губернії розташовувалось 7 гарнізонів чисельністю 120 тис. військовослужбовців, у Волинській – 11 гарнізонів (65,5 тис. осіб), у Подільській – 15 гарнізонів (88 тис. осіб), у Херсонській – 5 (145 тис. осіб), Бесарабській – 6 гарнізонів (55 тис. чол.). [2, с. 21].

У той час в армії і на фронті зростала анархія. Фронт розкладався з надзвичайною швидкістю. Велику роль в подальшому розкладі російської армії відіграв наказ № 1 Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів від 1 березня 1917 р., який закріпив існування солдатських комітетів, які вже виникли, і зобов'язав створити їх там, де їх ще не було. Він наділяв комітети повною політичною владою на місцях, зосереджував у їхніх руках усі основні функції командування. Згідно з наказом в усіх військових частинах необхідно було створити комітети, що володіли політичною владою і розпоряджались зброєю. Відмінялося титулування офіцерів, солдати зрівнювались у правах з усіма громадянами країни, від командирів вимагалось ввічливого до них ставлення. На вимогу Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів наказ № 1 був не тільки опублікований, але й оголошений в усіх ротах, батальйонах, полках, батареях, ескадронах [3, с. 189–190]. Наказ № 1 призвів до “чисток” командного складу армії, які робилися з наказу Тимчасового уряду і які підривали довір'я солдатів до вищого командування.

Розпочався некерований процес демократизації старої армії, що неухильно і швидко втягував її у вир анархії та розкладу. Його найхарактернішим проявом стало масове дезертирство. Так, 12 березня по арміях Південно-Західного фронту була розіслана телеграма його головнокомандувача, в якій наказано було вжити усіх заходів для організування облав і встановлення вартових на вузлових пунктах з метою затримання дезертирів і повернення їх у частини [4, с. 28]. Однак спроби уряду і командування завадити розгортанню анархії в армії не мали успіху і часто викликали супротив у середовищі солдатів. Уже навесні 1917 р. відбулося багато збройних виступів солдатів, зокрема, в VI армії Румунського фронту, а також у 172-й дивізії Сибірського корпусу Південно-Західного фронту [4, с. 28]. У березні 1917 р. у військах, дислокованих в Україні, ще міцні позиції продовжувало посідати командування, але воно вже не мало колишньої сили і не могло протидіяти виникненню армійських виборних органів, запобігти падінню дисципліни у військах.

На відміну від Північного і Західного фронтів, утворення комітетів на Південно-Західному та Румунському фронтах здійснювалось у багатьох випадках не за ініціативою солдатів, а відповідно до вказівок Ставки. Проте у зв'язку з запізненням відомостей про скинення самодержавства на Румунському фронті комітети в масовому порядку почали виникати пізніше – в другій половині березня – на початку квітня. Згідно з затвердженим Ставкою 30 березня “Тимчасового положення по організації чинів діючої армії і флоту”, комітети створювались в ротах, полках, дивізіях, корпусах, арміях і при штабах фронтів [5, с. 31–32]. Якщо до складу ротних комітетів офіцери вибирали одного свого представника, то в полкові – з розрахунку один офіцер на двох солдатів, в дивізійні і армійські комітети відповідно з кожного полкового і дивізійного комітету виділялось по одному офіцеру і два солдати.

Комітетам не можна було займатися питаннями бойової діяльності і навчанням військ, їх рішення вступали в силу тільки після затвердження командирами відповідних військових частин. “Тимчасовим положенням” передбачалось прискорити процес формування комітетів в усіх армійських частинах.

За підрахунками дослідників, тільки в діючій армії нараховувалося близько 50 тис. комітетів, до складу яких входило близько 300 тис. солдатів, у тому числі на Південно-Західному фронті – більше 75 тис., на Румунському – 55 тис. [6, с. 34; 7, с. 76]. 12 березня командувач Південно-Західним фронтом генерал Брусілов в донесенні воєнному міністру Гучкову повідомляв про створення фронтового, армійського і корпусного комітетів “з участю придатних співробітників Земгороду та інших існуючих на фронті громадських організацій” [8, с. 629]. Але вже 14 березня командування Південно-Західним фронтом розіслало в штаби армій спеціальну телеграму про формування у військових частинах комітетів з офіцерів і солдатів [2, с. 68]. В другій половині травня на Південно-Західному фронті їх було створено близько 10600, в тому числі при штабі фронту 4 армійських, 24 корпусних, 88 дивізійних, 535 полкових і близько 10 тис. ротних та інших комітетів [2, с. 71].

На Румунському фронті, як уже зазначалось, військові виборні організації переважно почали створюватись за вказівкою Ставки у кінці березня – на початку квітня. Проте вже в першій половині березня у тилкових гарнізонах без згоди командування утворились солдатські комітети. Вже на початку червня на Румунському фронті діяло близько 7 тис. комітетів, у тому числі Румчерод, що репрезентував солдатів Румунського фронту та Одеського військового округу, 3 армійських, 13 корпусних, 52 дивізійних, 480 полкових і більше 6,4 тис. ротних тощо [2, с. 68].

Національно-визвольний рух, який розгортався в Україні після повалення самодержавства, охопив також частину солдатів Південно-Західного і Румунського фронтів. Треба врахувати, що на Південно-Західному фронті українці становили 1/3, а на румунському 1/4 частину [9, с. 17]. Українські солдати зразу ж після повалення царського режиму проявили тверду волю до самоорганізації на національному ґрунті. На фронтах і в тилкових гарнізонах, як в Україні, так і в інших регіонах Росії, – всюди, де тільки військові частини були скомплектовані більшою чи меншою мірою з українців, почалося закладання українських військових рад, комітетів, громад, товариств, клубів. А з цим розпочалася й організація окремих українських частин. Центром українського військового руху став Київ, де швидко утворилися українські військові організації і через деякий час почалося формування перших українських військових частин. Вже 19 березня у Києві за рішенням Центральної Ради пройшла велика українська маніфестація. У ній взяли участь офіцери і солдати Київського гарнізону, воєнні школи прапорщиків, юнкерів, фельдшерська школа, писарі штабу, штаб артилерійського правління, поранені вояки госпіталю [10, 25 березня; 11, 21 марта]. Основні вимоги, які ставили українські вояки: комплектування усіх полків, що стояли в Україні, виключно з українців з українською старшиною; виділення українських вояків, що перебувають за межами України, в окремі українські військові частини, з переведенням останніх в Україну; виділення українських вояків, що перебували на фронті, в окремі військові частини з переведенням їх усіх на Український фронт. На цьому вічі М. Міхновський закликав до організації українського війська для оборони “української революції” й “українського народу” [12, с. 117]. Військовий рух, як і все українське відродження, був процесом великою мірою стихійним. Цей процес підтримали українські політичні партії.

Одним з головних завдань українських політичних партій була боротьба за армію. Здійснюючи тиск на Тимчасовий уряд, національні партії Росії, в тому числі й українські, змусили його згодитися на створення “Центральних комітетів національних військових організацій” в масштабах всієї російської армії. Це відкрило українським партіям доступ у діючі військові частини. В березні 1917 р. українські політичні партії та організації почали швидкими темпами створювати в армії національні комітети. Зразу ж після перемоги Лютневої революції в Петрограді була створена “Українська військова рада” для формування українських частин [13, с. 20]. Для нейтралізації її впливу на українських солдатів командування округом створило так званий “Особливий революційний комітет” з представників української національності. Його штаб знаходився у Царському Селі. Однак вплив комітету в умовах наростання національно-визвольного руху в армії був незначний.

9 березня 1917 р. за ініціативою поручника М. Міхновського були скликані перші збори українських старшин і солдатів Київського гарнізону. Збори постановили направити Тимчасовому уряду звернення, в якому вимагали автономії України і визнання за ними права до створення постійної верховної військової установи називатися Тимчасовою Українською військовою радою [14, с. 359]. 11 березня відбувся багатотисячний солдатський мітинг. Він схвалив резолюцію попередніх зборів і постановив організувати Український добровольчий полк, а також вибрав тимчасове Військове Б'юро з семи членів. 12 березня Б'юро створило Військовий Комітет з депутатів від солдатів і офіцерів [15, № 1; 11, 15 марта]. 16 березня відбулися перші військові збори під головуванням начальника штабу резервної бригади полковника П. Волошина. Заступником голови був капітан Сахно-Устимович, ад'ютант Київської військової округи. Було вирішено створити в Києві українську військову організацію – Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка [15, № 1]. Після палкої промови М. Міхновського з метою організації українського війська одногосно прийнято постанову приступити до “негайної організації власної національної армії, як могутньої мілітарної сили, без якої не можна подумати здобуття повної волі України” [11, 19 марта]. Там же було обрано Український Військовий Організаційний Комітет для творення українських військових частин. До його складу увійшли полковник Волошин, полковник Глинський, поручник Міхновський і хорунжий Павелко [11, 19 марта]. Головним ініціатором проведення цих зборів був М. Міхновський. На засіданні був ухвалений Статут Українського Військового Клубу ім. гетьмана П. Полуботка, який опрацював М. Міхновський. У Статуті сказано, що головна мета товариства “згуртування і стоваришування в одній сім'ї усіх вояків, лікарів і військових урядовців української народності під прапором: Федеральної Росії – Автономної України” [10, 28 березня]. Того самого дня за ініціативи Військового клубу вулицями Києва вперше промарширували два батальйони солдатів-українців під національними прапорами [4, с. 36]. Вже 25 березня Український військовий клуб ім. П. Полуботка нараховував в Києві більше 5000 організованих членів товариства [16, 4 квітня]. Головним ідейним натхненником і організатором товариства був М.І. Міхновський.

Разом з військовим клубом ім. гетьмана П. Полуботка в Києві був створений Український військовий організаційний комітет, який безпосередньо приступив до створення українських частин в армії. Очолив його член УСДРП полковник Глинський. Рух за їх створення охопив усю армію: як тилові, так і фронтові частини. Вже 14 березня в Харкові відбулося зібрання офіцерів і солдатів – українців, на якому було розглянуто питання про створення української національної армії [10, 29 березня]. А 28 березня 1917 р. в Києві зібралося Українське віче солдатів і офіцерів. Воно постановило: “...зорганізувати українську національну армію з усіма родами зброї... З всіх тилкових частин виділити солдатів і офіцерів українців на формування українських полків по звичайному військовому статуту...”. Щодо фронткових частин: “...всіх українських солдатів і офіцерів, згуртувати по змозі в окремі національні групи...” [10, 30 березня].

В кінці березня також у Києві відбулося зібрання українців всіх військових шкіл міста. В своїй резолюції вони вимагали: “Всі полки, що стоять на землі Українській, повинні комплектуватися виключно з українців (солдатів і офіцерів)... Українців, які скінчили військові школи, треба призначати в полки, які стоять на Україні...” [10, 31 березня]. Також в Полтаві гурток юнкерів і офіцерів Української віленської школи вимагав на зібранні українського клубу створення національного війська, заснування охочих українських полків, і щоб українські полки стояли на Україні [10, 9 квітня].

Незважаючи на різноманітні труднощі, національно-визвольний рух серед солдатів-українців продовжував зростати. На цьому етапі він мав стихійний характер. Солдати української національності, виявляючи посиленний потяг до самоорганізації в окремі частини, керувались у своїй масі не стільки ідеями, скільки першочерговими практичними вимогами: перебування у рідному культурно-мовному середовищі, службою на батьківщині, можливістю мати тісніші контакти зі своїми родинами. У підсумку все це сприяло утворенню національних частин та формуванню національної свідомості.

Рух за створення українських частин охопив і діючу армію. В. Петрів, в майбутньому командир одного з полків українського війська Центральної Ради, в своїх “Споминах” писав: “В кінці березня – на початку квітня в частинах почали створюватися гуртки (земляцтва). В квітні в окремих частинах для керівництва справами гуртків ради у складі голови, його заступників, секретаря, скарбника та культурного інструктора. Діяльність цих рад координувалась в масштабі дивізій українськими членами загальних дивізійних комітетів” [17, с. 17]. На початку квітня українські партії вже мали свої опорні пункти в частинах діючої армії. В кожній роті, де був значний процент солдатів-українців, створювались українські ротні громади. З них формувалися полкові ради в кількості від 8 до 12 осіб. Це були органи з постійно діючою президією, яка складалася з 5 осіб [1, Ф. 2143, оп. 1, с. 8, арк. 8]. Такі полкові ради були створені 21 березня в 121 [10, 30 березня] і 228 піхотних полках, що стояли в Катеринославі [10, 8 квітня]. З ротних рад була створена українська полкова рада в Феодосії, на чолі якої стояв полковник Петров [16, 30 березня]. У кінці березня і в квітні робилися спроби створити військові ради на рівні дивізій, корпусів і навіть армій. Вже 26 березня Українська військова громада XI армії ставила своєю метою організацію окремих українських громад і гуртків в єдину армійську українську раду зі своєю головною радою, яка б складалася з представників від військових частин XI армії [16, 30 березня]. Командування і комісари Тимчасового уряду робили все, щоб недопустити до формування військових рад на рівні дивізій, корпусів і армій, оскільки вони сприяли розгортанню національно-визвольного руху в армії. Під тиском різноманітних українських партій і організацій Тимчасовий уряд змушений був дати Центральній Раді дозвіл на формування двох українських бригад. Але на подальше збільшення таких частин Тимчасовий уряд не пішов, бо проти цього виступили майже усі російські партії, звинувативши українців у сепаратизмі.

Розглядаючи боротьбу українських партій за армію у березні – на початку квітня 1917 р. необхідно врахувати те, що вона носила ще стихійний характер. Більшість українських партій в цей час були тільки на стадії формування і тому вони не могли істотно впливати на національний рух в армії, який часто проходив стихійно під тиском мас. Переважно ініціаторами українського військового руху в армії виступали офіцери-українці молодшого та середнього офіцерського складу. Представників вищого офіцерства серед них було дуже мало, що значною мірою ускладнювало координацію дій між новоствореними українськими армійськими організаціями.

В такий спосіб після Лютневої революції, весною 1917 р. розгорнулася гостра політична боротьба за армію. Солдати поступово включалися в цю боротьбу. Особливістю її розвитку в створенні постійної верховної військової установи Україні було те, що паралельно з демократизацією Південно-Західного і Румунського фронтів, тут почав розгортатися національно-визвольний рух. Але на цьому етапі він розвивався ще окремо, не включався у загальну національно-визвольну боротьбу в Україні, переживав організаційний процес. Однак, незважаючи на це, ситуація, яка склалася в Україні після повалення російського самодержавства, створила сприятливі умови для розвитку національного руху в армії.

Визначальною особливістю першого етапу формування української армії в добу Центральної Ради було те, що цей процес розгортався і набирив силу знизу, причому так активно і широкомасштабно, що це стало для політичного проводу повною несподіванкою. Вже в лютому–березні в російській армії почали створюватися перші українські ротні громади, а згодом – українські корпусні ради та армійські комітети. На жаль, чітких позицій щодо ідеї створення власних збройних сил у керівників визвольного руху в Україні на той час не було. Характеризуючи ситуацію, М. Грушевський писав: “Само собою, в тім, що організаційна українська хвиля найсильніше пішла у військових колах, не було нічого несподіваного – в війську взагалі зібрався самий цвіт, сама сила громадянства, і в російській революції взагалі військо виявило себе найактивніше. Більше несподівано було, що цей рух вилився в домагання формувати нові українські військові частини... Привід для цього дало формування польських легіонів [18, с. 16].

1. Російський державний військово-історичний архів. 2. Децинський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. – Львів, 1979. 3.

Революционное движение в России после свержения самодержавия: Документы и материалы. – М., 1957. 4. Голубко В. *Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу.* – Львів: Кальварія, 1997. 5. Голуб П. *Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть* – К., 1958. 6. Голуб П. *Партия, армия и революция.* – М., 1967. 7. *Історія Української РСР: У 8-ми т.* – К., 1977. – Т.5. 8. *Революционное движение в России после свержения самодержавия: Документы и материалы.* – М., 1957. 9. Ткачук А.Т. *Революционное движение в армиях Юго-Западного и Румынского фронтов накануне Великого Октября: Автореф. ... д-ра ист. наук.* – Львов, 1968. 10. *Нова Рада.* – 1917. 11. *Киевская Мысль.* – 1917. 12. Млиновецький Р. *Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.* – Чужина, 1970. 13. Антонов-Овсеенко В.А. *Записки о гражданской войне.* – М., 1924. – Т. I. 14. *Історія українського війська.* – Львів, 1936. 15. *Вісті з Української Центральної Ради.* – 1917. 16. *Робітнича газета.* – 1917. 17. Петрів В. *Спомини. З часів української революції (1917–1921).* – Львів, 1927. – Ч. I. 18. Грушевський М. *Нові періоди історії України за роки від 1914 до 1919.* – К.: Либідь, 1992.

УДК 94 (477) “1917-1918”+355.4.

Н.О. Химиця

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ РУХ І ТВОРЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УНР (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

© Химиця Н.О., 2010

Проаналізовано стан наукової розробки цієї проблеми вітчизняними дослідниками.

In the article has been analyzed the condition of the scientific problem by the native historians.

Завдання розбудови України в умовах незалежного державного існування, подальша реалізація демократичних процесів у суспільстві неможливі без знання власної історії, відновлення в національній пам'яті забутих чи сфальсифікованих подій минулих часів, реабілітації імен видатних борців за волю українського народу. Вимоги часу ставлять питання про створення нової науково обґрунтованої концепції військової освіти, нової системи навчання, зорієнтованої на підготовку висококваліфікованих фахівців, яким притаманне творче мислення, активна діяльність, висока психологічна готовність, стійкість, сформованість спеціальних здібностей та громадської позиції. Від того, як сучасне суспільство сприйматиме історичне минуле, які приклади, ідеї, традиції візьме для наслідування, великою мірою залежатиме майбутнє нашої держави.

У цьому контексті значної актуальності набуває дослідження сутності і стану наукової проблеми українського військового руху та творення Збройних сил УНР періоду Центральної Ради у вітчизняній історіографії.

За часів радянської влади, з ідеологічних та політичних міркувань, дослідження питання було неможливим. Колишня радянська історіографія, фальсифікуючи масовий національно-визвольний рух в Україні після повалення російського самодержавства, негативно оцінювала і український військовий рух. Заідеологізовані явища розвитку політичної системи радянського суспільства, заборона творчої свободи та панування єдиних стереотипів в оцінці національно-